

УДК 343.61

О. С. Саїнчин, канд. юрид. наук,
доцент кафедри криміналістики ОНЮА

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВБИВСТВА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ
ОСНОВИ РОЗУМІННЯ ПРОТИПРАВНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ
ЖИТТЯ ЛЮДИНИ**

У Конституції України, ст. 3, проголошено — людина, її життя і здоров'я, честь і воля, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Будь-яка законослухняна людина вправі думати, що з метою реалізації даної, мабуть найважливішої конституційної норми, державою повинен бути вироблений визначений кримінально-правовий механізм, що захищає й охороняє життя і здоров'я людини від зазіхань, під страхом суворого покарання.

Предметом нашого дослідження стали кримінально-правові норми, що регламентують порядок притягнення до кримінальної відповідальності за позбавлення життя людини, власне вбивства, у різних формах, що містяться в Кримінальному кодексі УРСР 1960 і Кримінальному кодексі, прийнятому в 2001 році.

Згідно проведеним дослідженням встановлено, що в Особливій частині Кримінального кодексу 1960 року містилися 33 статті, так чи інакше реагуючі на зазіхання і позбавлення життя людини. Статті ці містилися в 7 з 11 розділах Особливої частини, що робило їх украй незручними в аналізі і правовому застосуванні. Здається, що в законодавця не було єдиної думки щодо цього питання, інакше навіщо поміщати дані статті в настільки численних розділах кодексу. Замість того, щоб прийти до єдиної термінології в питаннях покарання за позбавлення життя людини, власне вбивство, законодавець продовжував «удосконалювати» норми права, найчастіше роблячи їхню літературну обробку, говорячи про тяжкі тілесні ушкодження, котрі спричинили смерть, злочини, що причинили людські жертви, загибель людей, нещасливі випадки і катастрофи і тільки в 8 з 33 статтях згадується «вбивство». Це ст. ст. 58, 59 і 93—98 КК УРСР. Наприклад, при терористичному акті проти жит-

тя державного чи суспільного діяча говорилося про вбивство, вбивством називалося позбавлення життя представника іноземної держави. Ймовірно законодавець робив акцент на позбавлення життя особливо важливих персон, і навпаки, при бандитизмі і розбої питання, зв'язані з позбавленням життя людини, в диспозиціях статей узагалі не згадувалися, їх можна було знайти тільки в коментарях, начебто кодекси приймаються відразу з коментарями. Юристу, та й не юристу, зрозуміло, що кримінально-правові норми, зв'язані з покаранням за позбавлення життя людини, повинні міститися в єдиному розділі, або знаходитися в єдиному блоці статей Кримінального кодексу. Здається, вони повинні бути прості в читанні, носити однаковий характер, до них повинна застосовуватися термінологія, що не потребує необхідності використання тлумачного словника.

Можна скільки завгодно лаяти старий Кримінальний кодекс, або вихвалити його достоїнства — він тепер лише наша історія. Набагато цікавіше представляється аналіз кримінально-правових норм, що охороняють життя і здоров'я громадян, що містяться у Кримінальному кодексі України нової редакції. Проведемо аналіз кримінально-правових норм зазначеної категорії нового кодексу.

У 2001 році закінчились перехідні положення Основного Закону — Конституції України. Усі норми у відповідних галузях права повинні будуватися відповідно до пріоритетів Конституції. Цілком логічним кроком законодавця, який змінює і розширює правове поле в області регулювання кримінально-правових відносин, стало прийняття у квітні 2001 року Кримінального кодексу України. Нагадаємо, що якщо Конституція говорить, що в Україні життя і здоров'я її громадян є найвищою соціальною цінністю, вказуючи тим самим на пріоритет для майбутнього законодавця, то цілком логічним було б злочини проти життя і здоров'я громадян винести в 1-у Главу Особливої частини Кримінального кодексу.

Однак, незважаючи на чіткий пріоритет Основного Закону, у 1-й Главі Кримінального кодексу ми знаходимо не злочини проти життя і здоров'я, а проти основ національної безпеки держави. Порядок побудови статей у даній главі фактично той самий, що й у кодексі 1960 року УРСР. Залишається незрозумілим, з якої причини законодавець змістив акценти. Хоча виправдання, безумовно, можна знайти безліч: це охорона територіальної цілісності і суверенітету держави, захист влади і конституційного ладу тощо. Але, якщо ми говоримо про правовий режим у державі, то і норми права в ньому повинні будуватися відповідно до Конституції.

Здавалося б, що колишній досвід побудови кримінально-правових норм повинен був дозволити сконцентрувати злочини проти життя і здоров'я в єдиному розділі, у якому ми знайшли б для себе відповіді на всі питання різних позицій про позбавлення життя людини. Якщо у старому кодексі, як ми уже відзначали, таких норм було 33 у 7 розділах, то

в Кримінальному кодексі нової редакції таких норм ми знаходимо вже 67, у 14 з 20 розділів. При цьому більшість з них містяться не в Розділі про злочини проти життя і здоров'я громадян, де їх тільки 11, а в 8 різних розділах Особливої частини кодексу. Так, у розділі про злочини проти навколишнього середовища їх 9, у розділі про злочини проти суспільної безпеки їх 6, у розділі про злочини проти безпеки виробництв їх 8, у розділі про злочини проти правосуддя їх 5, по 4 у військових злочинах і злочинах проти миру і безпеки людства і більше всього норм права, зв'язаних з позбавленням життя людини ми знаходимо в розділі, що говорить про злочини проти безпеки руху й експлуатації транспорту—таких норм 12.

Представляється, що законодавець знову до єдиної думки в питаннях регламентації насильницького позбавлення життя людини не прийшов, інакше чому ми знову зустрічаємо позначення сутності насильницького позбавлення життя людини — вбивства, поняттями старого Кримінального кодексу: загибель людей, зазіхання на життя, смерть потерпілого, смерть, убивство, навмисне вбивство. Разом з тим, додатково з'явилися нові трактування вбивства, наприклад, диверсія, спрямована на *масове знищення людей* (див. коментар КК — смерть) ст. 113 КК, або розголошення даних про міри безпеки взятого під захист, у результаті чого наступила *смерть особи*, ч. 2 ст. 381 КК України.

Особливо варто зупинитися на 2-му розділі Особливої частини Кримінального кодексу: Злочини проти життя і здоров'я особистості.

У ч. 1 ст. 115 КК України законодавцем, здавалося б, чітко визначено, що вбивство — це навмисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Відзначимо ключові слова: вбивство, навмисне, смерть іншої людини. Представляється логічним далі розкриття поняття того, що ж є навмисним вбивством і в яких випадках позбавлення життя іншої людини буде вважатися навмисним. Крім даної статті, указівка на навмисне вбивство (читай навмисне заподіяння смерті людині) ми знаходимо ще в ст. 116 КК — Навмисне вбивство, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання, у ст. 117 КК — Навмисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, у ст. 118 КК — Навмисне вбивство при перевищенні меж необхідної чи оборони при перевищенні мір, необхідних для затримки злочинця й у ст. 119 КК — Вбивство через необережності.

Незрозуміло, чому ст. 3 Конституції України говорить про вищу соціальну цінність для держави — життя, здоров'я, честь і воля, недоторканість і безпека **людини**, а розділ 2 КК України говорить про злочини проти життя та здоров'я **особи**. Із судово-медичних, судово-психіатричних, психологічних, соціальних і інших джерел відомо, що особистістю людина стає в 5—7, мінімум у 3-літньому віці. Як же бути у випадках позбавлення життя розумово хворих людей від народження, імбецилів, олігофренів тощо, тобто цілком недієздатних осіб.

У ст. 115 КК говориться про умисне вбивство, а в ч. 1 цієї ж статті про вбивство без указівки на його навмисний характер. Якщо ч. 2

ст. 115 розкриває поняття навмисного вбивства і дає перелік навмисних вбивств, вважаючи цей перелік вичерпним, то логічним представляється його продовження диспозиціями ст. ст. 116, 117 і 118 КК. Інакше немає необхідності виділення їх у самостійні статті Кримінального кодексу.

Незрозумілими і нелогічними є коментарі до ст. ст. 116 і 117 КК, де стан сильного щиросердечного хвилювання й убивство матір'ю своєї новонародженої дитини є афектними, тобто про навмисність і намір говорити в таких випадках не можна. Наприклад, як кваліфікувати дії матері, що годує, яка під час годівлі заснула і грудьми задушила дитину. Оскільки початкові рамки поняття «новонароджена дитина» загально-відомі — момент її народження, хотілося б з'ясувати, який часовий момент вважається законодавцем кінцевим щодо розуміння вищезазначеного поняття.

І, нарешті, порядок визначення ступеня тілесних ушкоджень визначається законодавцем за правилами судово-медичного визначення ступеня ваги тілесних ушкоджень, згідно з додатком до Кримінального кодексу. За зазначеними правилами визначені позиції і тимчасові рамки втрати здоров'я або втрата визначеного органа деякою мірою розмежовані, тому незрозумілим залишається, як у людини, яка нанесла тілесні ушкодження іншій людині, може матися намір легкого, середнього ступеня або тяжкого тілесного ушкодження, і тим більше незрозуміло, як може бути можливий намір на тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (знову не людини). Отже, людина, позбавляючи життя іншої людини, має намір тільки на нанесення тяжких тілесних ушкоджень без настання смертельного результату і незрозуміло, як кваліфікувати дії особи, якщо в ході заподіяння тяжких тілесних ушкоджень наступила смерть двох і більше людей, тоді як законодавець вказує в ч. 2 ст. 121 КК на смерть *потерпілого*.

Ці й інші питання говорять про необхідність проведення подальшого удосконалювання карного законодавства і приведення його у відповідність з Конституцією, а зазначені бурхливі політичні процеси, що відбуваються в державі, дають можливість юристам припускати, що Україна буде розглядатися як держава — претендент на входження в Раду Європи й інші особливо важливі суспільно-політичні структури.

У зв'язку з цим в Україні має бути проведена величезна робота з приведення свого законодавства, у т. ч. і карного, у відповідність з міжнародними нормами, більшість з яких є уніфікованими і носять однаковий характер у сутності їхнього розуміння. Це допомагає у взаємному обміні інформацією, уживання спільних заходів по розкриттю окремих, найбільш проблемних видів злочинів. Здається, що складно буде розробляти спільні міри участі різних держав по боротьбі з вбивствами, наприклад, якщо в Європі під вбивством розуміється протиправне позбавлення життя людини, а ми поряд з вбивством продовжуємо під цим розуміти і тілесні ушкодження, і смерть особи, смерть потерпілого, загибель людей, масове знищення людей тощо.

Вважаємо, що вбивства як норми права, захищаючи життя і здоров'я громадян, повинні міститися в 1-му Розділі Кримінального кодексу, їм ймовірно може бути визначене місце в трьох статтях КК: убивство при обтяжуючих обставинах, убивство при пом'якшувальних обставинах і убивство без обтяжуючих і пом'якшувальних обставинах.

Зміст диспозиції ч. 2 ст. 115 КК України про вбивство при обтяжуючих обставинах, крім зазначених норм, повинен містити у собі вбивства внаслідок терористичного акту, масових безладь, працівників правоохоронних органів, членів їхніх родин, представників суспільних формувань по охороні суспільного порядку і безпеки громадян, внаслідок ненадання допомоги хворому особою медичного персоналу.

До вбивств при пом'якшувальних обставинах варто віднести лише вбивства при перевищенні меж необхідної оборони і затримання злочинця, матір'ю своєї новонародженої дитини й вбивство через необережність.

Вбивством без обтяжуючих і пом'якшувальних обставин може бути вбивство внаслідок залишення в небезпеці і ненадання особі необхідної допомоги, знищення чужого майна, порушення правил екологічної безпеки і поводження з природними ресурсами, порушення правил охорони і безпеки праці, порушення правил безпеки руху й експлуатації усіх видів транспорту, незадовільне поводження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами, радіоактивними матеріалами і легкозаймистими речовинами.

Питання наміру і необережності, де-юре, повинні розглядатися судом у кожному випадку окремо, з погляду на те, що моральні правові і юридичні наслідки при вбивствах є предметом незворотним і непоправним, де-факто.

Припускаємо, що в цьому відношенні повинні сказати не останнє слово не тільки юристи в області карного права, але й в області конституційної, міжнародної й іншої галузей права.

Л і т е р а т у р а

1. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30.
2. Кримінальний кодекс України. — К.: Парламентське видавництво, 2001.
3. Кримінальний кодекс УРСР: Науково-практичний коментар. — К., 1987.
4. Кримінальне право України. Особлива частина / За ред. проф.: М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — К—Харків, 2001.
5. Курс кримінології: Підручник: У 2 кн. / За ред. О. М. Джужи. — К., 2001.
6. Зелінський А. Ф. Кримінологія: Навчальний посібник. — Х., 2001